

Asya’da Bir Ekonomik Gelişim Modeli: Avrasya Ekonomik Birliği

Serdar YILMAZ*

Özet

Avrasya Ekonomik Birliği (AEB), Rusya ve Beyaz Rusya arasında 1995 yılında imzalanan Gümrük Birliği Anlaşması ile başlamış olmasına rağmen hâlihazırda özellikle uluslararası ilişkiler disiplininde devletler ve uluslararası örgütler tarafından yeterince ele alınmamış bir konudur. Küreselleşen dünyada devletlerin karşı karşıya kaldıkları siyasi, güvenlik ve özellikle ekonomik sorunları çözebilmelerinin en önemli yolu uluslararası örgütler kurmalarıdır. Bu çalışma, gerek bölgesel güvenliğin sağlanması gerekse etkin bir ekonomik sistem kurmak için meydana getirilen Avrasya Ekonomik Birliği’nin uzun dönemde önemli ve etkili olacağı hipotezini ortaya atmakta ve birliği bir ekonomik gelişim modeli olarak ele almaktadır. Ayrıca bu çalışma, Rusya’nın AEB’yi diğer üyelerin Rusya’ya olan bağımlılığından etkin şekilde istifade ederek bölgedeki Rus nüfuzunu sağlamlaştırma adına bir mekanizma olarak algıladığını iddia etmektedir. Birliği meydana getiren üyelerin ekonomik ve stratejik çıkarlarına yer verecek olan bu makale, Soğuk Savaş sonrası dönemde hızla yayılan ekonomik küreselleşmeyi çalışmanın teorik altyapısı olarak ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Avrasya Ekonomi Birliği, Küreselleşme, Bütünleşme, Dördüncü Blok

An Economic Development Model in Asia: Eurasian Economic Union

Abstract

Eurasian Economic Union (EEU), started with Customs Union Agreement signed in 1995 between Russia and Belarus, has not been analysed enough within the respect of the international relations system which has considered to bare as a growing geopolitical risks and to create strong interdependence between states and international organisations. It is argued that states need to act together against the problems by establishing international organisations in order to overcome economic, political and security issues in a globalising world. This article thus, examines the Eurasian Economic Union integration process as a long-term major and effective economic development model which is driven by political and economic factors that consolidate regional security and create an effective economic system. This study perceives the EEU as a mechanism for consolidating the Russian influence in the region by actively taking advantage of the EEU members’ dependence on Russia. This study also analyses the economic and strategic interests of the member countries by taking economic globalisation as a theoretical framework of this study.

Key Words: Eurasian Economic Union, Globalisation, Integration, Fourth Block

20. yüzyılın son on yılında Sovyetler Birliği’nin çökmesiyle meydana gelen jeopolitik deprem neticesinde 15 yeni devlet bağımsızlığını kazanmış ve dünya haritasındaki yerlerini almışlardır. Öte yandan Soğuk Savaş’ın son bulması ve Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla uluslararası sistemde köklü değişiklikler ve belirsizlikler meydana gelmiştir. Bu değişim sürecinde Doğu bloğundaki sosyalist rejimler süratle çözülmüş, Sovyetler Birliği’nin parçalanması ile birçok bağımsız devlet ortaya çıkmıştır. Bağımsız Devletler Topluluğu’nun kurulmasıyla mevcut belirsizlik yerini kurumsal ilişkilere bırakmıştır. Sovyetler Birliği’nin yarattığı boşluğu ticari, ekonomik, kültürel ve güvenlik alanlarında dolduracak uluslararası boyutta bir birliğin kurulması elzem hale gelmiştir. Bu gelişme Avrasya bölgesinde yeni ekonomik ve politik fırsatların doğmasına yol açarak dünya ekonomisinin, aşağıda da belirtildiği üzere, üç gruplu yapısının dörde yükselebileceğinin sinyallerini vermiştir. Bilhassa Avrupa Birliği projesinin başarısı,

* Yrd. Doç. Dr. İstanbul Arel Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, E-mektup:serdaryl@hotmail.com

derinliği ve genişliği göz önüne alındığında, tıpkı Avrupa'da olduğu gibi, Asya'da da temelleri 1994 yılında atılan, 2000'li yılların başından itibaren kurumsal kimliğini kazanmaya başlayan ve ilerleyen dönemlerde etkinliğinin artacağına inanılan Avrasya Ekonomi Birliği (AEB) çok önemli bir örgüt olarak gözükmektedir.

Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ekonomik işbirliği alanlarında yaşanan genişleme, uluslararası iktisadi işbirliği kuruluşları ve uluslararası iktisadi bütünleşmeler şeklinde iki ana yönde ilerleme göstermiştir. Uluslararası iktisadi işbirliği kuruluşları, üye ülkeler arasındaki ilişkilerde ortaya çıkabilecek aksaklıkların giderilmesi ve üye ülkelerin belli alanlardaki sorunlarının çözümüne yardımcı olunması gibi amaçlarla ortaya çıkmışlardır.¹ Ekonomik işbirliğinin diğer bir uzantısı ise genellikle aynı coğrafi bölgedeki ülkeler arasında ticaretin serbestleştirilmesi temeline dayalı olarak ortaya çıkan iktisadi bütünleşme hareketleridir. Bu bütünleşme türü ülkeler arasındaki coğrafi ve kültürel yakınlık, ulaşım, taşıma ve sınır ticareti gibi birçok avantajı beraberinde getirmektedir.² Günümüzde dünyada çok sayıda ekonomik birleşme hareketi bulunmasına karşın, dünya ekonomisi üç gruplu bir yapı görünümündedir. Bu ticaret bloklarından birincisi, merkezini Avrupa Birliği'nin oluşturduğu Batı Avrupa, ikincisi ABD'nin önderlik ettiği NAFTA (Kuzey Amerika Ülkeleri Serbest Ticaret Anlaşması) çerçevesindeki Kuzey Amerika bölgesi ve üçüncüsü ise çoğunluğunu Doğu ve Güney Doğu Asya ülkelerinin oluşturduğu APEC'tir (Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği). Bu bloklar dışında kalan ekonomik bütünleşme hareketlerinin birçoğunun günümüz dünya ticaretinde yarattığı büyüklük oldukça sınırlıdır. Dolayısıyla bu çalışma, AEB'nin dünya ekonomisinin üç bloklu görünümü içerisinde mevcut enerji potansiyeli ile uzun dönemde dördüncü blok olmaya aday stratejik öneme haiz bir birlik olduğunu savunmaktadır.

Ekonomik Küreselleşme

Ekonomik küreselleşme sermayenin, malların ve işgücünün dünya ekonomisinde serbestçe dolaşımıdır. Bu süreci ortaya çıkaran en önemli faktör ise özellikle gelişmiş ülkelerdeki iç piyasaların doyması ve ticaret hacimlerinin yüksek oranda artması nedeniyle bu ülkelerin dış piyasalara açılma istekleridir. Burada söz konusu olan kapitalizmin bir uluslararasılaşma süreci olduğudur. Antony Giddens'e göre ekonomik küreselleşmenin gerçekleşmesinde kapitalistlerin gelirlerini sürekli olarak arttırması temel etkidir.³ Tıpkı Giddens gibi ekonomik küreselleşmeyi kapitalizm merkezli gören Malcom Waters, günümüz ekonomisini "küresel kapitalizm" olarak adlandırmakta ve ekonomik küreselleşmenin günümüze kadar belli aşamalardan geçtiğini vurgulamaktadır.⁴ Ekonomik küreselleşme aslında malların ve sermayenin serbest dolaşımından daha fazlasını ifade etmektedir. Teknolojinin gelişmesi zaman ve mekân kavramlarını değiştirdiğinden ülkeler ve insanlar arasındaki mesafeler ve sınırlar da ortadan kalkmıştır. Hem insanlar hem ülkeler birbirlerine daha bağımlı hale gelmişlerdir. Ekonomik küreselleşme beraberinde dış ticarete ve uluslararası sermaye hareketlerinde serbestleşmeyi, çok uluslu şirketleri ve işgücünün dolaşımı gibi birçok hususu etkilemektedir.⁵

¹ Lagutina, Maria, Eurasian Economic Union: Issues of Global Regionalization, Eurasia Border Review, 5(1), 2013, ss. 95-111.

² Shebarova, Natalia, "Razvitie Globalizazii cherez Liberalizatsiiu Regionalnykh Economicheskikh Sviazei (Development of Globalization through Liberalization of Regional Economic Connections)," Vestnik MGTEU 8:2, 2005, ss. 348-354.

³ Giddens, Anthony, Modernliğin Sonuçları, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 61.

⁴ Waters, Malcom, Globalization, Routledge, New York, 1995, ss. 75-76.

⁵ Dirik, Çiğdem, Küreselleşme Çerçevesinde Küresel Medya-Türk Medyası İlişkisi, Ege Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2007, s. 32.

Dış ticarete belli bir oranda serbestleşme yaşanması ile aynı pazara giren zengin ve fakir, aynı pastadan yiyor gibi gözükseler de pazardan sağladıkları faydalar farklıdır. Çünkü bu pazar güçlülerin hâkim olduğu bir pazardır ve oyunun kuralları da güçlüler tarafından belirlenmektedir. Bunun sonucunda güçlüler pastadan istedikleri oranda payı alıp refahlarını arttırlarken zayıflar ise daha zayıf, korunmasız ve bağımlı hale gelebilmektedirler. İleride de görüleceği üzere Avrasya Ekonomi Birliği'nin Rusya'ya göre görece güçsüz olan diğer devletleri içinde zaman zaman bu tarz söylemler dile getirilmektedir. Kurulmak istenen birlik düşüncesi ile uluslararası sermaye dolaşımının serbestleşmesi sonucunda daha önce riskli diye nitelendirilen yerlere bile mal, hizmet ve sermaye akışı gerçekleşmektedir.⁶

Avrasya Ekonomik Birliği'nin kurulması ile birlikte küresel pazar arayışında olan çokuluslu şirketler şimdilik 182 milyon dolarlık bir pazar bulup gelirlerini ciddi oranlarda arttırma şansı bulmuşlardır. Dünya ticaretinde tekel olan ve aynı zamanda teknolojik gelişmelere de yön veren çokuluslu şirketler, dünyanın hangi bölgesinin gelişeceğine ve hangi teknolojik yeniliklerin kullanılabilmesine karar vermektedirler. Zira Deniz Ülke Arıboğan'a göre,⁷ ekonomik küreselleşmenin temelini oluşturan çokuluslu şirketlerin temel amacı, kazançlarını arttırmak için dünya çapında yaşanan ekonomik faaliyetleri bütünleştirmek ve amaçları doğrultusunda organize etmektir. Ekonomik küreselleşme ile birlikte sınırların ortadan kalkmasıyla işgücünün de serbest dolaşımı mümkün hale gelmiştir. Örneğin daha önce Rusya'da çalışan Kazak ve Kırgız işçiler, AEB çerçevesinde yasal olarak oturma ve çalışma hakkı gibi belli güvencelere kavuşacaklardır.⁸ Tabi burada üzerinde durulması gereken konu; emeğin küreselleşmesi midir yoksa sermayenin küreselleşmesi midir? Zaten bu husus küreselleşmeyi savunanlar ile eleştirenler arasındaki temel tartışma konularından da biridir.⁹

İktisadi Bütünleşmenin Başarı Şartları

Her ekonomik bütünleşmeyi başarıya götürecek ortak bir reçete bulunmamakla beraber literatürde yer alan ampirik çalışmalar ekonomik bütünleşmelerin başarılı ya da başarısız olmalarını belirleyen unsurları belli başlı başlıklar altında toplamaktadır.¹⁰ Örneğin, bir bütünleşmenin başarılı olabilmesi için yerine getirilmesi gereken şartlardan birincisi ekonomik yapı benzerliğidir. Nevzat Güran ve İsmail Aktürk'e göre, az gelişmiş ülkelerdeki sanayilerin gelişmiş ülkelerin sanayileri karşısında serbest ticaret ortamında rekabet etmesi zordur. Dolayısıyla nitelikli işgücü ve sermaye gibi kıt olan faktörlerin az gelişmiş ülkelere daha gelişmiş ülkelere göç etme ihtimalini ortaya çıkarması gibi nedenlerden dolayı benzer ekonomik yapıya sahip ülkeler arasında kurulacak olan bütünleşme hareketleri daha başarılı olurlar.¹¹

Gelişmekte olan ülkeler için yatırımlar büyük önem arz ettiğinden ekonomik bütünleşmelerin başarıya ulaşması için gereken ikinci şart yatırım politikalarıdır. Yabancı

⁶ Boratav, Korkut, "Ekonomi ve Küreselleşme", Emperyalizmin Yeni Masalı Küreselleşme, (der), Kansu, Işık, İmge Kitabevi, Ankara, 1997. s. 22.

⁷ Arıboğan, Deniz Ülke, Globalleşme Senaryosunun Aktörleri, Der Yayınları, İstanbul, 2001, s. 179.

⁸ Tursunov, Hamid and İbrahimov, Bakyt, Russian Blacklist Keeps Central Asian Migrants Out, March 24, 2014, <http://www.eurasianet.org/node/68184>, (02.01.2015).

⁹ Özgöker, Uğur ve Yılmaz, Serdar, Küreselleşme Karşıtları Küreselleşme Taraftarlarına Karşı Ortak Nokta: Küreselleşmenin Alternatifsizliği, Quo Vadis Social Sciences: Artvin Coruh University, International Congress on Social Sciences, 15-17 October 2014, Artvin, Turkey.

¹⁰ İncekara, Ahmet, Globalleşme ve Bölgeselleşme Sürecinde Nafta ve Etkileri, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No:195-14, İstanbul, 1995, ss. 87-97.

¹¹ Güran, Nevzat ve Aktürk, İsmail, Uluslararası İktisadi Kuruluşlar, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 1997, s. 16.

ve yerli yatırımlardan yeterince istifade eden ve bilhassa yatırım çeken bir bölgede kurulacak olan bir ekonomik bütünleşmenin başarılı olma ihtimali yüksektir. Üye ülkelerin yatırım politikalarındaki benzerlik bütünleşmenin başarısını artırırken, farklı yatırım politikaları başarı şansını düşürmektedir.¹² Üçüncü şart ise altyapı imkânlarıdır. Altyapı imkânlarının gelişmiş olması, üretim verimliliğine ve katma değeri yüksek ürünlerin üretimine olanak tanıdığından bütünleşmeye dâhil olan ülkelerde ticaret kolaylaşmaktadır. Dolayısıyla, Yiğit'e göre, bölge içinde demiryolu, havayolu, sanayi ve enerji gibi altyapı imkânlarının gelişmiş olması bütünleşmenin başarısını artırırken, altyapı imkânlarının yetersiz olması başarı şansını azaltmaktadır.¹³

Ekonomik bütünleşmelerin başarıya ulaşması için gereken dördüncü şart siyasal ve kültürel yakınlıktır. Uluslararası ilişkiler disiplinindeki temel belirleyicilerden birinin dünya üzerindeki toplumların farklı kültürlerle ait olması gerçeğinden hareketle, kültürel yakınlığın veya uzaklığın, uluslararası ilişkilerde tarafların safını belirleyen en önemli faktörlerden biri olduğunu iddia etmek yanlış sayılmamalıdır.¹⁴ Zira bütünleşmenin sağlıklı işlemesi için taraf ülkeler arasında kurulacak etkin bir eşgüdümüne gerek duyulmaktadır. Çünkü bu eşgüdüm neticesinde kurulacak olan bazı ekonomik ve siyasal kurumlar, alınan kararların toplumda uygulanabilirliği ve kabul görmesi için üye ülkeler arasındaki siyasal ve kültürel yakınlıktan beslenecektir.¹⁵

Aynı bölgede olan ülkelerin ortak sorunlara hep birlikte çözüm bulabilmek ve müşterek fırsatları değerlendirebilmek için bütünleşme hareketinde yer alması doğru bir tutumdur. Bu yüzden ekonomik bütünleşmelerin başarıya ulaşması için gereken beşinci şart ise coğrafi yakınlıktır. Özellikle son 20 yılda gelişen teknoloji ve ulaştırma-haberleşme alanındaki hızlı gelişmelere rağmen birbirinden çok uzak ülkeler arasında taşıma giderlerinin yüksekliği ve ulaşımın zaman alması ekonomik ilişkilerin gelişmesini güçleştirmektedir. Bundan dolayı uluslararası ekonomik bütünleşme hareketlerinde ülkelerin birbirine yakınlığı önemli bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁶

Avrasya Ekonomik Birliği

29 Mart 1994 tarihinde Moskova Devlet Üniversitesi'nde ilk defa Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev tarafından dile getirilmesinden bu yana Avrasya bütünleşme düşüncesinin üzerinden 22 yıl geçmiştir. Aynı coğrafya içinde yer alan ülkeler için tutarlı ve temelli bir ekonomik politikanın oluşturulması ve fonksiyonel bir devletler birliği modeli geliştirilmesini öneren Nazarbayev, AEB'yi bölgesel ekonomik refahı ve güvenliği sağlamanın teminatı olan bir ekonomik bütünleşme hareketi olarak görmektedir. Zira Nazarbayev, AEB'nin amacını "Avrasya Ekonomik Birliği'nin amacı dünyanın geri kalanına karşı bariyerler yaratmaktan ziyade diğer üye ülkelerle işbirliğimizi geliştirmektir. Kazakistan, Beyaz Rusya ve Rusya, birliği stratejik ortaklık ve dostluk ruhuyla oluştururlar. Ekonomik bütünleşme tüm ülkelerin ekonomik kapasitesini önemli ölçüde arttıracaktır" sözleriyle ifade etmiştir.¹⁷ 1995 yılının başında Kazakistan, Beyaz Rusya ve

¹² Sabır, Hasan, Gelişmekte Olan Ülkeler Arasında Ekonomik Entegrasyon: Mercosur Örneği, Dış Ticaret Müsteşarlığı Dergisi, Sayı:25, Yıl:7, 2002, s. 95.

¹³ Yiğit, Mehmet, Ekonomik Entegrasyon, Beta Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 37.

¹⁴ Kargül, Mehmet, Tehdit ve Fırsatlarıyla Dünya Ekonomisi, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2010, s. 201.

¹⁵ Çak, Demet ve Çak, Murat, Gümrük Birliği'nin Getirdikleri ve Götürdükleri, ITO Yayınları, İstanbul, 2007, s. 21.

¹⁶ Güran ve Aktürk, a.g.e., s. 15.

¹⁷ Nazarbayev, Nursultan, Factsheet: Kazakhstan and the Eurasian Economic Union, Embassy of the Republic of Kazakhstan in the Russian Federation, 02 June 2014, <http://www.kazembassy.ru/en/mpolitika/6763-2014-06-02-12-09-27>, (08.11.2016).

Rusya arasında malların serbest değişimini ve eşit rekabetini öngören Gümrük Birliği (GB) Anlaşması imzalanmıştır. Kanunların standardizasyonu ve ekonomilerin yapısal olarak yeniden inşasına dayanan ve yakın bir işbirliği yönünde gösterilen bu kararlılık 2000 yılında Avrasya Ekonomi Topluluğu (AET) gibi yeni bir bütünleşme modelini doğurmuştur.¹⁸

AET liderleri 2003'ten beri, ortak ekonomik alan için yasal çerçeve propogandası yapmaktadırlar. 2007 Ekim ayında, Beyaz Rusya, Kazakistan ve Rusya arasında ortak gümrük bölgesi kuran ve söz konusu ülkeler arasında gümrük birliği oluşturan bir anlaşma imzalanmış ve bu birlik Ocak 2010'dan itibaren çalışmaya başlamıştır.¹⁹ 18 Kasım 2011 tarihinde, Avrasya ekonomik bütünleşmesi üzerine bir bildiri imzalayan devlet başkanları Alexander Lukashenko, Nursultan Nazarbayev ve Vladimir Putin, 1 Ocak 2012 itibariyle, 182 milyon tüketicisi olan ve malların, hizmetlerin, sermayenin ve iş gücünün serbest dolaşımını sağlayan Tek Ekonomik Alan (TEA)'nın yasal çerçevesini oluşturmuşlardır.²⁰ 3 Eylül 2013 tarihinde, Ermenistan Devlet Başkanı Serj Azati Sarkisyan ülkesinin GB ve AEB'ye katılma niyetini beyan etmiştir.²¹ 2013-2014'te Avrasya Ekonomik Komisyonu ve kurucu ülkelerin yetkilileri tarafından hazırlanan AEB'nin kuruluşu ile ilgili anlaşma, 29 Mayıs 2014 tarihinde, Avrasya Ekonomik Yüksek Kurulu'nun oturumu esnasında, Lukashenko, Nazarbayev ve Putin tarafından imzalanmıştır. Akabinde, 10 Ekim 2014 tarihinde, Minsk'te Ermenistan'ın AEB'ye katılımını sağlayan antlaşma imzalanmıştır. 12 Ağustos 2015 tarihinde ise "yol haritasının" uygulanması ve onay süreçlerinin tamamlanmasıyla Kırgızistan AEB'nin beşinci üyesi olarak birliğe dâhil edilmiştir.²²

Bu bağlamda Nazarbayev'in 2014 yılının Nisan ayında Moskova Devlet Üniversitesinde AEB ile ilgili tekrar bir konuşma yapması da sembolik bir tesadüf olmuştur. Nazarbayev'in 20 yıl önce yaptığı ve Rusya'nın ilgi göstermediği konuşmadan farklı olarak, bu kez dünya onun teklifinin yıllar içinde pratik olarak uygulamaya koyulduğuna şahitlik etmiştir. Kazakistan cumhurbaşkanının, "AEB'nin stratejisi benzer şekilde ülkelerimizin vatandaşlarına yakın ve aşikâr olan hakikate dayanmaktadır. Ortak tarih, karşılıklı ekonomik cazibe, kültürlerarası yakın ilişkiler ve benzer hayallerimiz uluslarımıza yeni ve çok yönlü devletlerarası ilişki inşa etme fırsatını vermektedir" şeklindeki ifadesi, onun birliği yıllarca başarılı şekilde ayakta tutmaya olan inancını vurgulaması bakımından önemlidir.²³

29 Mayıs 2014 tarihinde Astana'da imzalanan AEB Antlaşması ile birlikte bu birliğin daimi kurumları oluşturulmuştur. Birliğin en önemli kurulu, üye ülkelerin devlet başkanlarından oluşan Avrasya Ekonomik Yüksek Kurulu'dur (AEYK).²⁴ Yılda bir defa toplanan AEYK, birliğin stratejisini, talimatlarını ve geleceğe dönük politikalarını

¹⁸ Mostafa, Golam and Mahmood, Monowar, The Customs Union Between Kazakhstan, Russia and Belerus: An Analysis, Otan Tarihi, No:4 (64)-2013, pp. 25-33.

¹⁹ Wisniewska, Iwona, "The Custom Union of Belarus, Kazakhstan and Russia: a way to strengthen Moscow's position in the region", ISPI Analysis, No: 146: 1-6, November 2012.

²⁰ Vinokurov, Evgeny, The Customs Union and the Single Economic Space: Towards the Eurasian Economic Union, EDB Eurasian Integration Yearbook 2012, pp. 14-18, http://www.eabr.org/general/upload/CII%20-%20izdania/Yerbook-2012/a_n5_2012_05.pdf, (01.10.2016).

²¹ Eurasian Economic Integration: facts and figures, Eurasian Economic Commission, 2015, p. 8, http://www.eurasiancommission.org/en/Documents/broshura26_ENGL_2014.pdf, (02.11.2016).

²² Eurasian Economic Union, Ministry of Foreign Affairs of Republic of Belarus, 2016, <http://mfa.gov.by/en/organizations/membership/list/aa16658947a49c28.html>, (04.10.2016).

²³ Eurasian Economic Integration: facts and figures, Eurasian Economic Commission, 2015, p. 9, http://www.eurasiancommission.org/en/Documents/broshura26_ENGL_2014.pdf, (02.11.2016).

²⁴ Belarus' Presidency in the EAEU bodies in 2015, Eurasian Economic Union in brief, MFA of Republic of Belarus, pp 4-20, mfa.gov.by/upload/EAEU-eng-broshura.doc, (11.10.2016).

belirlediği için birliğin en önemli karar organıdır.²⁵ AEYK ayrıca bütçeyi ve AEB'nin üye ülkelerinin yaptıkları katkıları onaylar.²⁶ AEB'nin diğer yönetim organı üye devletlerin devlet başkanlarından oluşan ve hem AEYK tarafından karara bağlanan hem de üzerinde mutabakata varılamayan meseleleri müzakere etmek için yılda iki kez toplanan Avrasya Hükümetlerarası Konseyi'dir (AHK). AEYK ve AHK'nin kararları, emirleri ve önerileri oybirliğiyle alınır.²⁷ AEB'nin en önemli kurumlarından birisi Komisyon Yönetim Kurulu ve Komisyon Konseyi'nden oluşan ve birliğin ülkelerüstü daimi düzenleyici organı olan Avrasya Ekonomik Komisyonu'dur (AEK).²⁸ AEK'in genel merkezi Moskova'dadır. Komisyonun esas görevleri birliğin fonksiyonel olarak gelişmesine olanak sağlamak ve birlik içerisinde ekonomik bütünleşme alanında öneriler geliştirmektir. AEK, üye devletler için mevzuata ilişkin bağlayıcı kararlar alan AEB'nin daimi düzenleyici organıdır. Komisyonun kararları, birlik yasasının bir kısmını teşkil eder ve üye devletlerin topraklarında doğrudan uygulanabilir.²⁹

AEB'nin son kurumsal organı ise birliğin adli işlerini yürütmekle görevli birlik mahkemesi adli organdır. Adli organ "üçüncü şahıslarla (tarafarla) imzalanan antlaşmalar çerçevesinde uluslararası antlaşmaların üye devletler tarafından nizami bir şekilde uygulanıp uygulanmadığını teminat altına almakla yükümlüdür."³⁰ Bu organın genel merkezi Beyaz Rusya'nın başkenti Minsk'tedir.³¹ Mahkeme, üçüncü tarafların ve yatırımcıların menfaatlerini korur ve üye devletlerin hükümet başkanları tarafından atanan altı yargıçtan oluşmaktadır.³²

Avrasya Ekonomik Birliği'nin Bölgesel Etkinliği

Günümüzde küresel etkinliğinin sınırlı olduğu gerçeği bir kenara bırakılacak olunursa, iktisadi verilere bakıldığında AEB uzun dönemde dünyanın dördüncü ekonomik bloku olmaya aday olarak görülmektedir. Toplamda 20 milyon kilometre kare yüz ölçümü ile dünyanın en büyük coğrafyasına sahip olan bir ekonomik birliktir. 1 Ocak 2016 tarihi itibarıyla AEB'nin nüfusu 182,7 milyondur. AEB'nin gayrisafi yurtiçi hasılası 2014 yılında 2,2 trilyon dolar (dünya gayrisafi yurtiçi hasılasının %3,2'si), sanayi üretimi 1,3 trilyon dolar (küresel sanayi üretiminin yüzde 3,7'si), üçüncü ülkelerle olan dış ticaret hacmi 877,6 milyar dolardır (dünya ihracatının yüzde 3,7'si ve dünya ithalatının yüzde 2,3'ü). AEB'nin petrol üretimi 607,5 milyon ton (küresel üretimin yüzde 14,6'sı) ve gaz üretimi yaklaşık 682,6 milyar metre küptür (küresel üretimin yüzde 18,4'ü).³³

AEK tarafından yayınlanan istatistiklere göre, gümrük birliği içerisinde üyelerin karşılıklı ticaret hacimleri 2010'da yüzde 29, 2011'de yüzde 34,6 ve 2012'nin ilk yarısında

²⁵ Eurasian Economic Integration: facts and figures, Eurasian Economic Commission, 2015, p. 33, http://www.eurasiancommission.org/en/Documents/broshura26_ENGL_2014.pdf, (02.11.2016).

²⁶ Treaty on the Eurasian Economic Union, Eurasian Economic Union Law Portal, 29.05.2014, <https://docs.eaeunion.org/en-us/Pages/DisplayDocument.aspx?s=bef9c798-3978-42f3-9ef2-d0fb3d53b75f&w=632c7868-4ee2-4b21-bc64-1995328e6ef3&l=540294ae-c3c9-4511-9bf8-aaf5d6e0d169&EntityID=3610>, (14.09.2016).

²⁷ Belarus' Presidency in the EAEU bodies in 2015, p. 4.

²⁸ Eurasian Economic Integration: facts and figures, 2015, p. 33.

²⁹ Belarus' Presidency in the EAEU bodies in 2015, pp. 4-5.

³⁰ Eurasian Economic Integration: facts and figures, p. 33.

³¹ Borovikov, Edward and Danilov, Igor, Notes on the Future Court of the Eurasian Economic Union, Moscow Times, 28.04.2014, <http://www.themoscowtimes.com/news/article/b2b-notes-on-the-future-court-of-the-urasian-economic-union/499094.html>, (12.09.2016).

³² Treaty on the Eurasian Economic Union, Eurasian Economic Union Law Portal, 29.05.2014.

³³ Eurasian Economic Union, General Information, 2016, <http://www.eaeunion.org/?lang=en#about>, (02.09.2016).

yüzde 13,5 oranında büyümüştür.³⁴ Fakat 2010'un ilk altı ayındaki büyümeden sonra, Rusya'nın AEB'ye olan ihracatı bir yıl boyunca hayli durağan geçmiştir. İhracat hacmi 2011'de büyük ölçüde artmış ancak 2012'nin ilk yarısında tekrar düşüş göstermiştir. Steven Blockmans, Hrant Kostanyan and Ievgen Vorobiov bu durumu aşağıdaki şekilde açıklamaktadırlar: "Bu gelişme, bizi, gümrük birliği içerisinde ticaret şartlarının gelişiminin Rusya'nın demir metal ihracatını başlangıçta teşvik etmiş olabileceğini varsayımına itmektedir. Ancak 2012 ortalarında Rusya'nın üye ülkelere olan ihracatı 2010 öncesine dönmesiyle birlikte gözle görülür bir etki oluşturamamıştır."³⁵ Anders Aslund ise, Rusya'nın AEB'yi serbest ticari bölge olarak ilan etmesine rağmen, hijyenle ilgili yönetmeliklerden dolayı birçok zirai ürünün ülkeye girişini engellediğini ifade etmektedir. Bu yüzden bu durum Rusya'nın çıkarlarına hizmet etmez. Diğer bir ifadeyle Rus tüketiciler ucuz gıda maddelerinden istifade edemezler.³⁶

Ermenistan'da ise uygulanan ithalat gümrük vergisinin Rusya'nın AEB'ye uyguladığı vergilerden daha düşük olması nedeniyle ithal ürünlerin fiyatları yükselmiştir. Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan AEB üyelik antlaşmasını imzaladığında, bu üyelikten daha fazla faydalanmayı düşünmüştü. Fakat hem Ermenistan'daki ekonomik durgunluk hem Rus Rublesinin devalüasyonu sebebiyle, Ermeni mallarını satmanın kazancı sona ermiş ve böylece ihracat oranları düşmeye başlamıştır. Örneğin, 2015'in ilk yarısında, Ermenistan'ın Rusya'ya ihracatı yüzde 47 oranında düşmüştür.³⁷ Ryhor Astapenia ise Beyaz Rusya için zayıf ekonomik neticeler doğuran AEB'nin Rusya ve Beyaz Rusya tarafından farklı olarak algılandığının altını çizmektedir. 2015'in ilk altı ayında, Beyaz Rusya ve diğer AEB üyeleri arasındaki ticaret 2014'ün ilk yarısına göre 2,5 milyar dolar daha azdı. Ciddi düzeyde vergi muafiyeti getirmesi neticesinde, Beyaz Rusya'nın AEB üyeleri içindeki ticareti üçte bir oranında düşmüştür. Sonuç olarak, Astapenia'ya AEB'yi aşağıdaki ifadelerle değerlendirmektedir: "Özellikle Rusya başta olmak üzere diğer üyelerin yaşadığı ekonomik durgunluk, üye ülkelerin daha ileri bir bütünleşme yönündeki arzularını zayıflatmıştır. Bu şartlar altında Beyaz Rusya, AEB üyeliğinin ilk yılında oldukça başarısız bir performans sergilemiştir. Dolayısıyla Avrasya bütünleşmesi bir gerçeklikten ziyade yutturmaca gibi durmaktadır."³⁸

Üyeliğin sonucu şu ana kadar biraz karışık gibi görünse de daha önce de belirtildiği gibi Kırgızistan AEB üyeliğine Ağustos 2015'te kabul edilmiştir. Kırgızistan'ın birliğe katılmasının en önemli sebeplerinden birisi diğer pazarlara erişimin kolaylaşması ve Rusya'da çalışan ve sayıları yarım milyonu geçen Kırgız göçmen işçilerin daha az sorunla

³⁴ Volumes of mutual trade in 2010-2011, Eurasian Economic Commission, http://www.tsouz.ru/db/stat/iCU201208/Documents/IALL201208_2.pdf, (10.11.2016).

³⁵ Blockmans, Steven, Kostanyan, Hrant and Vorobiov, Ievgen, Towards a Eurasian Economic Union: The challenge of integration and unity, Ceps Special Report, No. 75, December 2012, p. 24, http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/d-ru/dv/dru_2013_0320_03/dru_2013_0320_03_en.pdf, (11.10.2016).

³⁶ Aslund, Anders, Putin Gets It Wrong Again: Eurasian Economic Union Hurts Russia, Atlantic Council, 01.02.2016, <http://www.atlanticcouncil.org/en/blogs/new-atlanticist/putin-gets-it-wrong-again-urasian-economic-union-hurts-russia>, (08.09.2016).

³⁷ Sahakyan, Armine, Eurasian Economic Union is a Good Deal for Russia, but No One else, Kyiv post, 24.02.2016, <http://www.kyivpost.com/article/opinion/op-ed/armine-sahakyan-urasian-economicunion-is-a-good-deal-for-russia-but-no-one-else-408756.html>, (09.08.2016).

³⁸ Astapenia, Ryhor, Belarus And The Declining Eurasian Economic Union, Belarus Digest, 03.12.2015, <http://belarusdigest.com/story/belarus-and-declining-urasian-economic-union-23846>, (09.09.2016).

karşılaşmalarını sağlamaktır.³⁹ Kırgızistan'ın diğer üyelerle ticareti Ocak-Haziran 2014'te 226,5 milyondan Ocak-Haziran 2015'te 162,9 milyona gerilemiştir. Rus Rublesinin devalüasyonu da ihracatı azaltmış ve Kırgız somu 2015 yılında dolara karşı yüzde 30 değer kaybetmiştir. Ruble'nin değerindeki düşüşten dolayı, Rusya'daki Kırgız işçilerinin yaptıkları havale tutarı 2014'te 2,06 milyar dolardan 2015'te 1,38 milyar dolara düşmüştür.

Tablo 1: AEB Üyeleri Arasındaki Ticaret Hacmi (mln \$)

Üyeler	Ocak-Haziran (2014)	Ocak-Haziran (2015)
Rusya	18.345,20	14.417,60
Kazakistan	7.991,20	5.312,80
Beyaz Rusya	3.540,80	2.674,30
Kırgızistan	226,5	162,9
Ermenistan	141,1	92,9

Kaynak: <http://belarusdigest.com/story/belarus-and-declining-urasian-economic-union-23846>, (09.09.2016).

Kazakistan ile Rusya arasındaki toplam ticaret 2010 yılında 12,4 milyar dolardan 2011'de 17,9 milyar dolara, toplam ticaret hacmi ise 22,7 milyar dolara çıkmıştır. Kazakistan'ın Rusya ve Beyaz Rusya'ya toplam ihracatı 2010'da yüzde 10,1 ve 2011'de yüzde 8,5 iken, Rusya'nın Kazakistan'a ihracatı 2009'da yüzde 31,3'ten 2011'de yüzde 41,4'e yükselmiştir.⁴⁰ Gümrük birliğine üyelikten sonra, ekipman üzerindeki tarifeler yüzde 10-20 arasında artmış ve daha önce sıfır tarife ile ihraç edilen mallarda yüzde 20 oranında artış yaşanmıştır. Bu sebeple, Batı menşeli ekipman ve materyal kullanan Kazak üreticiler bu durumdan olumsuz bir şekilde etkilenmişlerdir. Nargis Kassenova'ya göre, bazı Kazak malları tarif-dışı engeller yüzünden bloke edilmiştir. Rus mallarının Kazak piyasasına sınırsız erişimi olduğu için yüksek tarifeler özellikle Rus üreticileri korumaktadır.⁴¹ Diğer yandan, Kazak Rus ticaret hacminde 2014 sonu itibarıyla yüzde 20'lik bir düşüş yaşanmış, bunun üzerine Nazarbayev ticaret hacmindeki düşüşün ihracat fiyatlarındaki düşüş, gaz ve petrol fiyatlarındaki dengesizlik ve kur dalgalanmalarından kaynaklandığını fakat Putin ile birlikte bu sorunu çözebileceklerini ifade etmiştir.⁴² Aynı şekilde Putin, Ekim 2016'da, her iki ülke arasındaki ticaretin 2013 yılında 28,5 milyar dolar olmasına rağmen 2015'te 15,5 milyar dolara düştüğünü ancak kısa bir süre sonra tekrar yükselişe geçeceğini ifade etmiştir.⁴³

2015 yılında Kazakistan'ın toplam dış ticaret hacmi AEB içinde yüzde 29 düşerken diğer ülkeler ile yapılan dış ticaret hacmi ise yüzde 37 oranında gerilemiştir.

³⁹ Putz, Catherine, A 'Blurry' Union: Kyrgyzstan and the Eurasian Economic Union, The Diplomat, 18.02.2016, <http://thediplomat.com/2016/02/a-blurry-union-kyrgyzstan-and-the-urasianeconomic-union/>, (09.10.2016).

⁴⁰ Statititil Agency of the Repuclic of Kazakhstan, Kazakhstan za gody nezavisimosti 1991 – 2010 (Kazakhstan During the Years of Independence), Astana, 2011.

⁴¹ Kassenova, Nargis, Kazakhstan and Eurasian Economic Integration: Quick Start, Mixed Results and Uncertain Future., Russia Nei Reports, No:14, 2012, pp. 20-21.

⁴² Rusya - Kazakistan ticaret hacmi küçüldü, Dünya Bülteni, 21 Mart 2015, <http://www.dunyabulteni.net/haber/325274/rusya-kazakistan-ticaret-hacmi-kuculdu>, (18.11.2016).

⁴³ Putz, Catherine, Putin and Nazarbayev Trade Compliments at Business Forum, THEDIPLOMAT, 05 Ocatober 2016, <http://thediplomat.com/2016/10/putin-and-nazarbayev-trade-compliments-at-business-forum/>, (20.11.2016).

Kazak milli para birimi Tenge, Ağustos 2015'ten bu yana dolara karşı yüzde elli oranında değer kaybetmiştir. Düşen petrol fiyatları ve Rusya'nın bozulan ekonomisinin baskısı altında bulunan üye ülkelerin, para birimlerini devalüe etme zorunlulukları üyeleri endişelendiren bir durum olarak görünmektedir. Nitekim birliğe üye ülkeler kendi para birimlerinin değerini korumak için ülke rezervlerinin yüzde 10-15'ini harcamışlardır.⁴⁴ Nazarbayev'in de Ekim 2013'te belirttiği gibi Kazakistan AEB'den yeterince fayda elde edememiş, GB'nin Kazakistan için faydadan çok külfet getirdiğinden yakınmıştır. Kazakistan'ın Rusya ve Beyaz Rusya'ya ihracaatı yüzde 4 ile yaklaşık 7 milyar dolar düşerken ithalatı ise 17 milyar dolar artmıştır. Nazarbayev, bir demecinde Rus elektrik pazarına serbest erişim probleminden ve Kazak et ürünlerinin ihracatı önündeki engellerden de yakınmıştır.⁴⁵ AEB'nin 2016 yılının son çeyreği hariç dünyadaki diğer devletler ile olan ticaret hacmi 2015 yılına göre yüzde 18 azalarak 361,8 milyar dolara düşmüştür. Rusya ekonomisi petrol fiyatlarının düşüklüğü ve Batı temelli yaptırımlar neticesinde 2015 itibarıyla yüzde 3,7 oranında daralmıştır. Kazak ekonomisi ise 2015 sonu itibarıyla sadece yüzde 1,2 oranında bir büyüme göstermiştir.⁴⁶

Sonuç Yerine

Bu çalışma AEB'nin, kültürel ve siyasi bileşenlere sahip olsa dahi, üyeleri arasında mal, işçi ve sermaye akışını kolaylaştırmak için kurulmuş potansiyel bir uluslararası ekonomik blok olduğunu öne sürmekte ve AEB'yi uluslararası bir ekonomik bütünleşme olarak tanımlamaktadır. Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (2,2 trilyon dolar), sanayi üretimi (1,3 trilyon dolar), petrol üretimi (607,5 milyon ton-dünya birincisi) ve doğal gaz üretimi (682,6 milyon metreküp) ile AEB, doğal gaz ve petrol fiyatlarının önceki dönemlerdeki gibi yüksek olmasıyla uzun vadede başarılı olma potansiyeline sahiptir. Üyelerinin sahip olduğu en avantajlı faktörlerden bir tanesi üyelerin birbirini daha iyi anlamasını ve birbiriyle daha iyi iletişim kurmasını sağlayan siyasi ve kültürel yakınlıktır. Avrasya Birliği fikri ekonomik sahada yer alan bir eylemdir. Nazarbayev'in sık sık tekrarladığı gibi AEB ekonomik bir birlik olarak kalacak ve Avrupa ile yükselen Asya arasında güvenilir bir köprü olacaktır. Rus Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov bile 2015 yılında bu bütünleşme hareketinin Sovyetler Birliği'nin yeniden ihyası olarak algılanmasının doğru olmadığını söylemiştir.

Bu çalışma, Rusya'nın AEB üyeleri arasında aracı olarak yapıcı bir rol üstlendiğini kabul etmekte ve bir uluslararası ekonomik birlikte kazananın her zaman gelişmiş ekonomiye ve ileri teknolojiye sahip olan ülke olduğunu vurgulamaktadır. Şu ana kadarki AEB tecrübesi, böyle bir bütünleşme hareketinin tüm ticari kısıtlamalar kaldırılmadığı ve sermaye, mal ve hizmet dolaşımının gerçek anlamda serbest olmadığı sürece üye ülkeler arasında ekonomik büyümeyi teşvik etmediği görülmektedir. Çalışmada, Rusya'nın AEB'den etkin şekilde istifade ederek bölgedeki Rus nüfuzunu sağlamlaştırma adına bir mekanizma olarak algıladığı iddiası doğrulanmaktadır. Zira çalışmada elde edilen bilgilerden hareketle, birliğe üye ülkelerin şimdiye kadar birliğin avantajlarından yararlanma konusunda sıkıntılı oldukları görülmektedir. Diğer taraftan,

⁴⁴ Eurasia Net, Is Kazakhstan Getting Eurasian Union Blues?, 9 April 2016, <http://www.refworld.org/docid/5704c1ba4.html>, (12.11.2016).

⁴⁵ Suverenitet ne ikona (Egemenlik simge değildir), Gazeta.ru, 24 October 2013, <http://www.gazeta.ru/business/2013/10/24/5722545.shtml>, (11.08.2016).

⁴⁶ Makhanov, Kanat, Perspectives of FreeTrade Regime Between EEU and China, Eurasian Research Institute (e-bulletin), 22-28.11.2016, No: 91, http://eurasian-research.org/sites/default/files/Weekly_e-bulletin_22.11.2016-28.11.2016_No%2091.pdf, (10.12.2016).

Rusya gayrisafi yurtiçi hasılası tüm AEB'nin gayrisafi yurtiçi hasılasının yaklaşık yüzde 86'sını temsil ettiğinden diğer üyelere daha fazla yarar sağlıyor gibi görünmektedir. Petrol ve doğal gazın üretim ve satışında Rusya'nın AEB içindeki üretim ve satış payı da yüze 80'den fazladır. 144 milyonluk nüfusu ile Rusya, AEB içindeki en büyük alım-satım pazarı konumundadır. Ayrıca, AEB içindeki ticari ilişkiler ağırlıklı olarak Rusya tarafından yönlendirildiği için AEB üyeleri ciddi ölçüde Rus ekonomisine bağımlı durumdadırlar. Rus ekonomisindeki mevcut ekonomik durgunluk diğer üyelerin ekonomik durumlarını tehlikeye atmaya devam ediyor gibi gözükse de, Nazarbayev'in dediği gibi, AEB, iktisadi bütünleşme olarak kalmaya devam ettiği takdirde başarılı bir ekonomik gelişim modeli olmaya adaydır.

KAYNAKÇA

- Arıboğan, Ü. Deniz, Globalleşme Senaryosunun Aktörleri, Der Yayınları, İstanbul 2001.
- Aslund, Anders, Putin Gets It Wrong Again: Eurasian Economic Union Hurts Russia, Atlantic Council, 01.02.2016, <http://www.atlanticcouncil.org/en/blogs/new-atlanticist/putin-gets-it-wrong-again-urasian-economic-union-hurts-russia>, (08.09.2016).
- Astapenia, Ryhor. Belarus And The Declining Eurasian Economic Union, *BelarusDigest*, 03.12.2015, <http://belarusdigest.com/story/belarus-and-declining-urasian-economic-union-23846>, (09.09.2016).
- Belarus' Presidency in the EAEU bodies in 2015, Eurasian Economic Union in brief, MFA of Republic of Belarus, www.mfa.gov.by/upload/EAEU-eng-broshura.doc, (11.10.2016).
- Blockmans, Steven. Hrant Kostanyan and Ievgen Vorobiov, Towards a Eurasian Economic Union: The challenge of integration and unity, *Ceps Special Report*, No. 75 / December 2012, p24. http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/d-ru/dv/dru_2013_0320_03_/dru_2013_0320_03_en.pdf (09.06.2016).
- Boratav, Korkut, "Ekonomi ve Küreselleşme", Işık Kansu (der), Emperyalizmin Yeni Masalı Küreselleşme, İmge Kitabevi, Ankara 1997.
- Borovikov, Edward and Danilov, Igor, Notes on the Future Court of the Eurasian Economic Union, *Moscow Times*, 28.04.2014, <http://www.themoscowtimes.com/news/article/b2b-notes-on-the-future-court-of-the-urasian-economic-union/499094.html> (12.09.2016).
- Çak, Demet ve Çak, Murat. Gümrük Birliği'nin Getirdikleri ve Götürdükleri, İTO Yayınları, İstanbul 2007.
- Dirik, Çiğdem. Küreselleşme Çerçevesinde Küresel Medya-Türk Medyası İlişkisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir, 2007.
- Eurasia Net, Is Kazakhstan Getting Eurasian Union Blues?, 9 April 2016, <http://www.refworld.org/docid/5704c1ba4.html>, (12.11.2016).
- Eurasian Economic Integration: facts and figures, *Eurasian Economic Commission*, 2015. http://www.eurasiancommission.org/en/Documents/broshura26_ENGL_2014.pdf, (02.09.2016).
- Eurasian Economic Union, General Information, 2016, <http://www.eaeunion.org/?lang=en#about>, (08.06.2016).
- Eurasian Economic Union, Ministry of Foreign Affairs of Republic of Belarus, 2016, <http://mfa.gov.by/en/organizations/membership/list/aa16658947a49c28.html> (04.06.2016).
- Giddens, Anthony, Modernliğin Sonuçları, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1994.
- Güran, Nevzat ve Aktürk, İsmail, Uluslararası İktisadi Kuruluşlar, Anadolu Matbaacılık, İzmir 1997.
- İncekara, Ahmet, Globalleşme ve Bölgeselleşme Sürecinde Nafta ve Etkileri, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No:195-14, İstanbul 1995.
- Kargül, Mehmet, Tehdit ve Fırsatlarıyla Dünya Ekonomisi, Nobel Yayıncılık, Ankara 2010.
- Kassenova, Nargis, Kazakhstan and Eurasian Economic Integration: Quick Start, Mixed Results and Uncertain Future, *Russia Nei Reports*, No:14, 2012.
- Lagutina, Maria. Eurasian Economic Union: Issues of Global Regionalization, *Eurasia Border Review*, 5-1, 2013.
- Makhanov, Kanat, Perspectives of FreeTrade Regime Between EEU and China, *Eurasian Research Institute (e-bulletin)*, 22-28.11.2016, No: 91, http://eurasian-research.org/sites/default/files/Weekly_e-bulletin_22.11.2016-28.11.2016_No%2091.pdf, (10.12.2016).

- Mostafa, Golam and Mahmood, Monowar, The Customs Union Between Kazakhstan, Russia and Belerus: An Analysis, *Otan Tarihi*, No:4 -64, 2013.
- Nazarbayev, Nursultan, Evraziiskii Soyuz: ot idei k istorii budushego (Eurasian Union: From Idea towards Future History). *Izvestia (News)*, 28 October 2011, <http://izvestia.ru/news/504908>, (10.10.2016).
- Nazarbayev, Nursultan, Factsheet: Kazakhstan and the Eurasian Economic Union, Embassy of the Republic of Kazakhstan in the Russian Federation, 02 June 2014, <http://www.kazembassy.ru/en/mpolitika/6763-2014-06-02-12-09-27> (08.11.2016).
- Özgöker, Uğur and Yılmaz, Serdar, Küreselleşme Karşıtları Küreselleşme Taraftarlarına Karşı Ortak Nokta: Küreselleşmenin Alternatifsizliği, Quo Vadis Social Sciences: Artvin Coruh University, International Congress on Social Sciences, 15-17 October 2014, Artvin, Turkey.
- Putz, Catherine, A 'Blurry' Union: Kyrgyzstan and the Eurasian Economic Union, *THE DIPLOMAT*, 18.02.2016, <http://thediplomat.com/2016/02/a-blurry-union-kyrgyzstan-and-the-eurasianeconomic-union/>, (09.10.2016).
- Putz, Catherine, Putin and Nazarbayev Trade Compliments at Business Forum, *THE DIPLOMAT*, 05 Ocatober 2016, <http://thediplomat.com/2016/10/putin-and-nazarbayev-trade-compliments-at-business-forum/>, (20.11.2016).
- Sabır, Hasan, Gelişmekte Olan Ülkeler Arasında Ekonomik Entegrasyon: Mercosur Örneği, *Dış Ticaret Müsteşarlığı Dergisi*, Sayı:25, Yıl:7, 2002.
- Sahakyan, Armine, Eurasian Economic Union is a Good Deal for Russia, but No One else, *Kyiv post*, 24.02.2016, <http://www.kyivpost.com/article/opinion/op-ed/armine-sahakyan-eurasian-economicunion-is-a-good-deal-for-russia-but-no-one-else-408756.html>, (09.08.2016).
- Shebarova, Natalia, Razvitie Globalizazii cherez Liberalizatsiiu Regionalnykh Economicheskikh Sviazei (Development of Globalization through Liberalization of Regional Economic Connections), *Vestnik MGTU* 8:2, 2005.
- Statistical Agency of the Republic of Kazakhstan, Kazakhstan za gody nezavisimosti 1991 – 2010 (Kazakhstan During the Years of Independence), Astana 2011.
- Suverenitet ne ikona (Egemenlik simge değildir), *Gazeta.ru*, 24 October 2013. <http://www.gazeta.ru/business/2013/10/24/5722545.html>, (11.08.2016).
- Treaty on the Eurasian Economic Union, Eurasian Economic Union Law Portal, 29.05.2014, <https://docs.eaeunion.org/en-us/Pages/DisplayDocument.aspx?s=bef9c798-3978-42f3-9ef2-d0fb3d53b75f&w=632c7868-4ee2-4b21-bc64-1995328e6ef3&l=540294ae-c3c9-4511-9bf8-aaf5d6e0d169&EntityID=3610>, (14.09.2016).
- Tursunov, Hamid and Ibraimov, Bakyt, Russian Blacklist Keeps Central Asian Migrants Out, March 24, 2014, <http://www.eurasianet.org/node/68184>, (02.09.2016).
- Vinokurov, Evgeny, The Customs Union and the Single Economic Space: Towards the Eurasian Economic Union, EDB Eurasian Integration Yearbook 2012, http://www.eabr.org/general/upload/CII%20-%20izdania/Yerbook-2012/a_n5_2012_05.pdf (01.10.2016).
- Volumes of mutual trade in 2010-2011, *Eurasian Economic Commission*, http://www.tsouz.ru/db/stat/iCU201208/Documents/IALL201208_2.pdf (18.11.2016).
- Waters, Malcom, Globalization, Routledge, New York 1995.
- Wisniewska, Iwona, The Custom Union of Belarus, Kazakhstan and Russia: a way to strengthen Moscow's position in the region, *ISPI Analysis*, No: 146: 1-6, November 2012.
- Yiğit, Mehmet, Ekonomik Entegrasyon, Beta Yayınevi, İstanbul 2003.